

JANKÓ ANNAMÁRIA

A Habsburg Birodalom részletes (Spezialkarten) és közigazgatási, általános (Administrativ- und Generalkarten) térképei a második katonai felmérés idején *Összefüggésük a kataszteri térképekkel*

A 18. század második felében, az első katonai felmérés (Josephinische Aufnahme, 1763–1787) eredményeképpen született meg a Habsburg Birodalom területére az első részletes topográfiai térképsorozat: az országok, tartományok 21 részfelmérése, olyan részletes méretarányban (1:28 800), amely addig ilyen nagy területre kiterjedően ismeretlen volt.¹ A teljes birodalom területére több mint 3000 kéziratos, hasonló stílusban készült szelvény született, amelyek alapján kibővített országtérképek készültek, addig ismeretlen részletességgel, pontossággal, de ezek döntő többsége szintén kéziratos térkép, nyomtatásban nem jelent meg. Ennek eredményeképpen az első katonai felmérés hatása nemcsak a polgári, de sokszor még az egyéb katonai térképekre is viszonylag csekély.²

A 19. század elején emiatt továbbra is nagy szükség mutatkozott a Habsburg Birodalom területét összefüggően bemutató, lehetőleg nyomtatásban megjelenő térkép iránt, ehhez szolgált alapul az I. Ferenc császár (1792–1835) által 1806. április 2-án kabinetparancsban elrendelt „Zweite oder Franziszeische Landesaufnahme”, amit jelenleg második katonai felmérésnek hívunk.

A Habsburg Birodalom országai, tartományai, amelyekre a második katonai felmérés végbement, a következők voltak:

Osztrák tartományok: Salzburg, Alsó- és Felső-Ausztria, Tirol, Vorarlberg és Liechten-

stein, a Tengermellék (Görz, Isztria, Trieszt, Fiume és környéke),³ Stájerország, Illíria (Krajna, Karintia), Dalmácia;

A cseh korona országai: Csehország, Morvaország és Szilézia;

Galícia és Bukovina;

Észak-olasz tartományok: Lombardia, Venetia, Párma, Modena;

A Magyar Szent Korona országai: Magyar Királyság, Erdélyi Nagyfejedelemség, Horvátország, Szlavónia, Horvát-szlavón határőrvidék.

A felmérés méretaránya az első katonai felméréshez hasonlóan 1:28 800 volt. A színes, kéziratos szelvényeket nem kiadásra szánták, hanem az abból szerkesztett, kisebb méretarányú sorozatok alapjául, amelyek már nyomtatásban jelentek meg:

1:144 000 (az észak-olasz tartományokban 1:86 400) méretarányú részletes térképek (Spezialkarten);

1:288 000 méretarányú közigazgatási, általános térképek (Administrativ- und Generalkarten).

A második katonai felmérés végrehajtására, amely a felmérést és a levezetett méretarányú térképek készítését jelentette, az elrendelést követően Bécsben a Főszállásmesteri Kar (Generalquartiermeisterstab) alárendeltségében 1806-ban létrehozták a Csillagászati Háromszögelő Osztályt (Astronomisch-trigonometrisches Departement); 1807-ben a

1 JANKÓ ANNAMÁRIA: *Magyarország katonai felmérései, 1763–1950*. Bp., 2007 (= JANKÓ, 2007). A felmérés méretaránya a bécsi örendszeren alapult, 1 bécsi hüvelyk = 400 bécsi öl, amely a ma használatos mértékegységekre átszámítva 1:28 800.

2 JANKÓ ANNAMÁRIA: A katonai felmérések hadi felhasználása az első katonai felméréstől az első világháborúig. *Tanulmányok Pollmann Ferenc tiszteletére*. Szerk.: DOMONKOS GYÖRGY – KRÁMLI MIHÁLY – MÉSZÁROS KÁLMÁN. Bp. 2019. 85–96.

3 A második katonai felmérés során a Tengermellék (Küstenland) egyidejű felmérése miatt a Magyar Szent Koronához tartozó Fiume és környéke (Ungarisches Littorale) is ezekre a térképekre került.

felmérő testületet (Mappierungs Corps) és a Topográfiai Intézetet (Topographische Anstalt). Utóbbi 1819-től a Topográfiai-Litográfiai Intézet (Topographisch-Lithographische Anstalt) nevet vette fel, mivel feladata a sokszorosítással is bővült, és a levezetett méretarányú térképek szerkesztését, rézmetszését, litografálását, nyomtatását és kiadását végezte. 1821-ben kiegészült a szervezet a háromszögelési számítások hivatalával (Triangulierungs-Calcul-Bureau). Ezek az intézmények, valamint a milánói katonai topográfiai testület 1839-ben bécsi központtal Katonai Földrajzi Intézet (Militärgeographisches Institut) néven egyesült. 1851-ben ez utóbbi alárendeltségében létrejött a Hadmérnöki-Földrajzi Testület (Militär Ingenieur Geographen Corps), amelynek egyik feladata a részletes (1:144 000) és az általános (1:288 000) térkép hiányzó sorozatainak előállítására volt a birodalom területére.

Az 1:28 800 méretarányú felmérési szelvények kétféle méretben készültek. Az úgynevezett „régik” szelvények mérete 63,2×42,1 centiméter, megegyezett az első katonai felméréssel alkalmazottal, az „újakkal” mérete 52,7×52,7 centiméter, ezek a kataszteri felmérés alkalmazása után születtek.

A katonai felmérés elrendelésekor az egyseges felmérés tervezéséhez dolgozták ki a „birodalmi rendszert”, ahol az alkalmazni kívánt Cassini-féle vetület kezdőpontjává a bécsi Stephansturm-pontot (a Szent István templom tornya alatt) határozták meg, amely a kezdőszelvény geometriai középpontjában helyezkedett el.⁴ Az 1:28 800 méretarányú felmérési szelvények esetében az első katonai felméréssel alkalmazott szelvény méretet vették alapul, a birodalom területét ennek megfelelő hálózattal borították a fent említett kezdőszelvénytől kiindulva, ehhez alakították ki a szelvényjelölést is. Ezek alkalmazása azonban a második

katonai felmérés végrehajtása során megváltozott, aminek az oka az örökös tartományokban meginduló kataszteri felmérés volt. Az 1:28 800 méretarányú katonai felmérés (hasonlóan a kataszterihez) országok, tartományok szerint ment végbe, 14 önálló felmérés különböző vetületi kezdőpontokkal, de az 1:144 000 méretarányú részletes szelvényeknél következetesen a „birodalmi” szelvényezést alkalmazták.

A második katonai felmérés kezdeténél valamivel később, 1817-ben rendelték el az osztrák örökös tartományokban a kataszteri felméréseket (méretarányuk a katonai felmérésnél részletesebb volt), ahol szintén a Cassini-féle vetületet alkalmazták, ettől kezdve azokon a területeken, amelyek katonai felmérésére még ezután került sor, a katonai és a kataszteri felmérés szoros összefüggést mutat.⁵ Ez igaz a felmérések alapján kiadott részletes és általános térképekre is.

A Habsburg Birodalom részletes térképei

Az észak-olasz tartományok 1:86 400 méretarányú részletes térképei

Az észak-olasz tartományok esetében a felmérési méretarány 1/3-át (1:86 400) alkalmazták a nyomtatott térkép kiadásánál. Lombardia, Velence, Párma és Modena 1:28 800 méretarányú katonai felmérését a milánói Katonai Földrajzi Intézet végezte 1818 és 1829 között, és 330 „régik” méretű kéziratos szelvény születtek. Ezek alapján három rézmetszetű részletes térképet adtak ki, amelyek szelvényezése nem mutat összefüggést a felmérési szelvényekkel, de tartalmi alapul azok szolgáltak.

Mindhárom térképmű tartalmaz földrajzi fokhálózatot, a meridiánok Ferrótól számozódnak, a vetületi merőleges kezdőmeridián a milánói dómon megy át (a felmérési szelvények

4 Cassini-féle vetület: Transzverzális négyzetes hengervetület, ahol a földrajzi segédkoordináták képe szabályos négyzethálózatot alkot. A Cassini-féle vetület alkalmazása nem volt következetes, mivel az alapfelületként használt ellipszoidon a hosszakat síkhosszaknak tekintették, és redukció nélkül vitték át a síkra, ezért helyesebb a „vetület nélküli rendszer” elnevezés. Vö. VARGA JÓZSEF: *Vetületi rendszerek és átszámítások*. PhD-értekezés, BME Általános és Felsőgeodézia Tanszék, Bp., 2007. 7.

5 JANKÓ ANNAMÁRIA: A katonai és a kataszteri felmérések kölcsönhatása (1763–1940). *Catastrum*, 6. (2019) 1:3–18.

kezdőmeridiánja is ez), ettől nyugatra jobbra, keletre pedig balra dőlnek a meridiánok.⁶ Mindhárom térképen külön kiemelve, táblázatos formában adják közre a közigazgatási beosztást, az 1:86 400-as méretarány már számmal szerepel a bécsi öl és az olasz mérföld mellett. Mindhárom térkép tartalmaz jelmagyarázatot.

Először a Pármai Hercegség részletes térképe jelent meg 1828-ban, 9 szelvényen, a milánói Katonai Földrajzi Intézet kiadásában, a cím szerint az 1821 és 1822 között zajló háromszögelési mérések alapján: *Carta topografica dei ducati di Parma, Piacenza e Guastalla levata dietro misure trigonometriche negli anni 1821–1822 [...]*.⁷ A térkép csak olasz nyelvű, szigettérkép, a térképi tartalmon kívül a terület topográfiai leírását is tartalmazza, valamint a milánói dómtól mint vetületi kezdőmeridiántól megadják a háromszögelési pontok távolságát bécsi ölben, a települések ábécé sorrendjét követve.⁸

1833-ban jelent meg a Lombard–Velencei Királyság részletes térképe, 42 szelvényen, szintén a milánói Katonai Földrajzi Intézet kiadásában: *Carta topografica del Regno Lombardo-Veneto [...] Topographische Karte des Lombardisch-Venetianischen Koenigreichs nach astronomisch-trigonometrischen Vermessungen gezeichnet und gestochen [...]*.⁹ Kétnyelvű térkép (német, olasz), Párma–Modena felé szigettérkép (pedig a felmérés arra a területre is kiterjedt), észak felé a határon túli területek is szerepelnek halványan. Külön táblázatban jelenik meg a közigazgatási beosztás statisztikai adatokkal, valamint egyéb adatok: a hajózható csatornák, tavak felsorolása. A jelmagyarázat igen részletes, szintén kétnyelvű. A háromszögelési pontok távolsága (szelvényenként) a

milánói kezdőmeridiántól indulva bécsi ölben van megadva, valamint külön táblázatban szerepel a megadott háromszögelési pontok tengerszint feletti magassága, szintén bécsi ölben.

1842-ben, már a bécsi Katonai Földrajzi Intézet kiadásában jelent meg a Modenai Hercegség részletes térképe 8 szelvényen: *Carta topografica del Ducato di Modena levata dietro misure trigonometriche alla scala di 1:28 800 [...] Ridotta alla scala di 1:86 400 [...]*, ahogy a cím is utal rá, az 1:28 800 felmérés alapján 1:86 400 méretarányban lett kiadva.¹⁰ Csak olasz nyelvű, szigettérkép. A közigazgatási beosztáson túl más adatot nem tartalmaz.¹¹

Az osztrák tartományok és a cseh korona országainak 1:144 000 méretarányú részletes térképei

Az 1:144 000 méretarányú részletes szelvények az egyes országok, tartományok katonai felmérését követően jelentek meg a felmérési szelvények egyötödre kicsinyítésével, ezek a saját területükön a korszak legrészletesebb nyomtatott térképei voltak. Sokszorosításuk rézmetszet formájában történt. Kiadjuk Bécsben előbb a Főszállásmesteri Kar, majd 1839 után a Katonai Földrajzi Intézet volt. Bár kiadásuk, a felmérésekhez hasonlóan, igen elhúzódott (1810–1881), készítésük azonos elvek alapján történt, Cassini-féle vetületben, az ún. „birodalmi” rendszerben, amelynek a kezdőmeridiánja a bécsi Stephansturm-ponton halad át, az ettől nyugatra eső meridiánok jobbra, a keletre esők balra tartanak. A szelvények fekvő téglalap alakúak, 3×3 felmérési szelvény területét („rég”i” szelvényméret) tartalmazzák (abban az esetben is, ha a kiinduló felmérési szelvények

6 Maguk a felmérési szelvények a második katonai felmérés idején nem tartalmaztak semmilyen fokhálózatot. A ferrói meridiánrendszer a Kanári-szigetek legnyugatibb (Ferro [Hierro]) szigetéhez közel meghatározott kezdőmeridiánra vonatkozik, a 17. században a párizsi kezdőmeridián 20 fokkal nyugatra való eltolásával hozták létre.

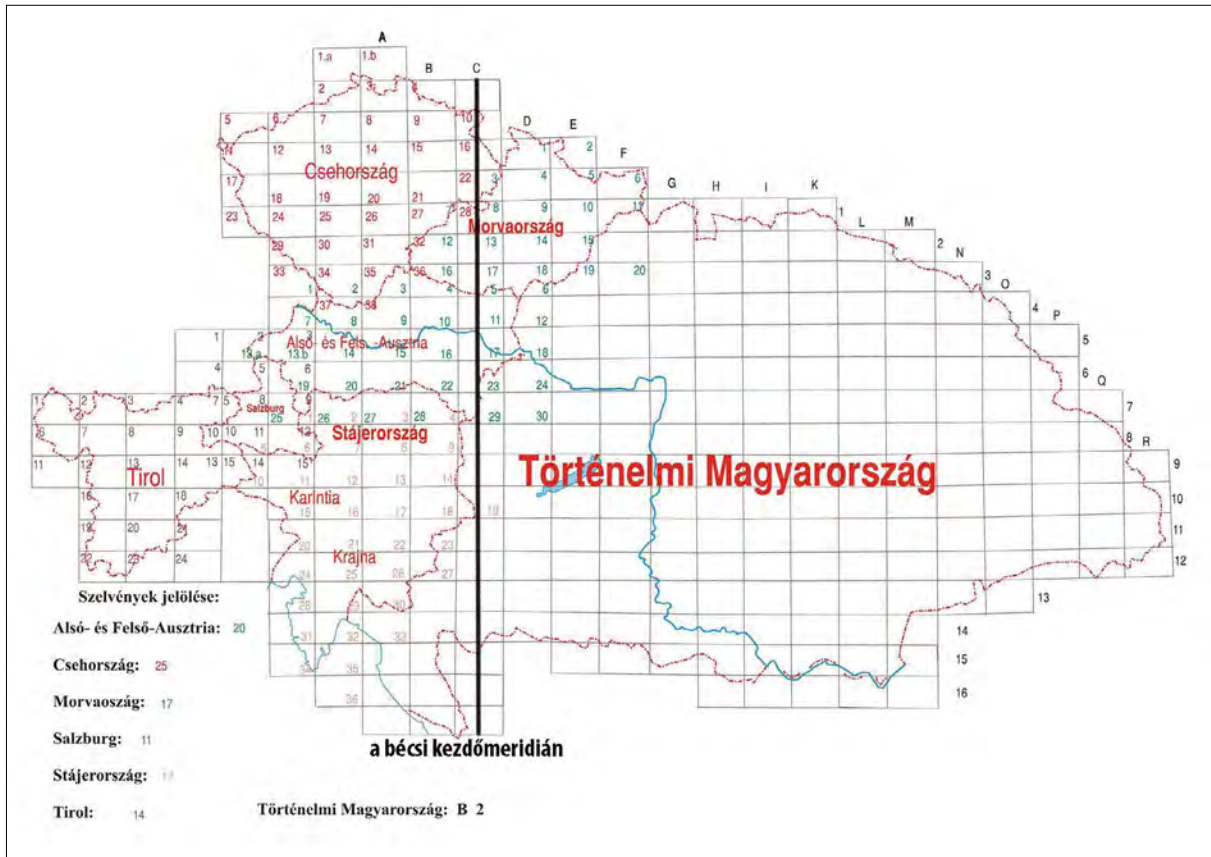
7 HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Térképtár (= HIM HT), B VII a 319. Internetes megjelenés a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon (= H.; www.hungaricana.hu) a jelzet alapján.

8 A szigettérkép csak a határon belüli területeket ábrázolja, nem tölti ki tartalommal a teljes szelvény területét.

9 HM HIM HT, B VII a 48/2. H.

10 HM HIM HT, B VII a 313. H.

11 MAREK, JOHANN: *Technische Anleitung zur Ausführung der trigonometrischen Operationen des Katasters*. Wien, 1875. TIMÁR GÁBOR: The fundamental points of the Second Military Survey of the Habsburg Empire. *Geophysical Research Abstracts*, (2009) 11:02652 (<https://doi.org/10.13140/2.1.4862.3040>)

■ 1. Az Osztrák Birodalom 1:144 000 méretarányú térképeinek egyesített áttekintője

„új” méretűek voltak), tükörméretük egységesen 37,9×25,3 centiméter, hasonlóak a kereten kívüli megírások. Bár a szelvények beosztása a „birodalmi” rendszert követi, a számozásuk az egyes térképműveken belül sima sorszámozás. A térképek szélén jelölik a földrajzi fokhálózatot, számozásuk Ferrótól történt.

Hasonló a részletes térképek címe is, bár az idő előrehaladtával kismértékben változtak. Az aránymérték, mértékléc többféle mértékrendszerben is szerepel minden sorozaton: földrajzi mérföld, bécsi postamérföld, bécsi öl, myriameter.¹² Az 1:144000 méretarány számokkal történő kiírása csak az 1860 után kiadott részletes térképeken szerepel. Minden térképmű tartalmaz jelmagyarázatot, valamint a közigazgatási beosztást a hozzá tartozó statisztikai adatokkal (többnyire a terület négyzetmérföldben, a lakosok száma). Az

alsó- és felső-ausztriai részletes térkép kivételével mindegyik mű tartalmazza azt a táblázatot, amely a területére eső háromszögelési pontok tengerszint feletti magasságát adja meg bécsi ölben.

Az első részletes térkép a Salzburgi Hercegségről jelent meg 1810-ben, ahol a felmérési szelvények (1807–1808) még vetület nélküli rendszerben készültek,¹³ a részletes térképeket viszont már a „birodalmi” szelvényezéshez igazítva adták ki, a szelvények csatlakoznak a majd később megjelenő alsó- és felső-ausztriai 1:144000 méretarányú lapokhoz. Címe: *Carte des Herzogthums Salzburg von dem kaiserlich königlich österreichischen General Quartiermeister Stabe in den Jahren 1806 und 1807 in Verbindung mit dem österreichischen Kaiserreiche astronomisch trigonometrisch vermessen, topographisch aufgenommen und im*

¹² Egy mára elavult decimális metrikus előtag, amely 10^4 tényezőt jelöl.

¹³ TIMÁR GÁBOR: System of the 1:28800 scale sheets of the Second Military Survey in Tyrol and Salzburg. *Acta Geodaetica et Geophysica Hungarica*, 44. (2008) 1:95–104.

Jahre 1810 reduzirt und gezeichnet, vagyis a Főszállásmesteri Kar által csillagászati-háromszögelési alapokon nyugvó, topográfiai úton felmért (második katonai felmérés) térkép alapján kicsinyítették és rajzolták.¹⁴ Ez a cím, kisebb változtatással, hasonló az összes többi későbbi 1:144 000 méretarányú részletes térképéhez, természetesen az adott ország, tartomány nevével, a kiadás évszámával.

A térképmű 15 csatlakozó térképszelvényből áll, bár nem szabályos a levezetés, vagyis egy részletes szelvény nem 3×3 felmérési szelvény területét tartalmazza (azok még „vetület nélküli” rendszerben készültek, más a beosztásuk), tartalmi alapul mindenképpen a felmérési szelvények szolgáltak. A határszelvényeken más osztrák tartományok területét is ábrázolják, Alsó- és Felső-Ausztria, Stájerország és Karintia felé, amelyeket a második felmérés keretében csak később mérnek majd fel, így ezek alapjául csak az első felmérés szelvényei szolgálhattak, ezt a tartalmi összehasonlítás igazolja. Bajorország felé nincs kitöltve a szelvény, csak keskeny csík, utána üres terület. Tirol felé csak vázlatos a kidolgozás (ott nem volt első felmérés). Az „üres” helyeken egyéb adatok szerepelnek, pl. csak ennél a térképműnél jelenik meg külön kiemelve a csúcson levő háromszögelési pontok tengerszint feletti magassága bécsi ölben (pl. Gross Glockner), valamint a fő háromszögelési pontok földrajzi koordinátái a bécsi Stephansturm-ponthoz képest.¹⁵ Közigazgatási egységenként (Bezirk) szerepel a terület nagysága osztrák négyzetmérföldben, valamint a lakosok száma 1807-ben, nemenként elkülönítve. Vagyis a katonai felmérés során a lakosságot is felmérték, habár

magukon a felmérési szelvényeken azok száma nem szerepel, csak az 1:144 000-es térképen.¹⁶

Időben a következő részletes térkép Alsó- és Felső-Ausztria területéről jelent meg 1813-ban, még a felmérés (1809-1818) befejezése előtt. A felmérési szelvények mintegy 60%-a készült el 1813-ig, 1:28 800 és 1:57 600, ún. „fele” méretarányban.¹⁷ Kérdés, hogy ahol a felmérés még nem ment végbe, mi szolgálhatott alapul a részletes térképekhez. Ismertek 1:14 400 „dupla” méretarányú felmérések nagyvárosok környékéről és egyéb fontos területekről, amelyeket alapul használhattak.¹⁸ Felső-Ausztria 1:144 400-es térképeihez forrás lehetett még az első katonai felmérés szelvényeinek egyharmadra kicsinyítésével készült 1:86 400 méretarányú térkép, amely 1787-ben jelent meg, és a németalföldi levezetett térképen kívül az első felmérés egyetlen nyomtatásban megjelent térképe.¹⁹

A 30 csatlakozó szelvényből álló részletes térkép lapjai a „birodalmi” szelvényezésben készültek (hasonlóan a már elkészült felmérési szelvényekhez), kezdőmeridiánja a bécsi Stephansturm-pont (a 17 szelvényközpontja). Címe: *Karte des Erz-Herzogthums Oesterreich ob und unter- des Enns astronomisch trigonometrisch vermessen, topographisch aufgenommen reduzirt und gezeichnet im Jahre 1813 von dem kaiserlich königlich österreichischen General Quartiermeister Stabe*.²⁰

Az 1:144 000 méretarányú szelvények Bajorország felé szigettérképek, Csehország és Morvaország felé teljes szelvények, amelyek alapjául feltehetően az első felmérés szolgált.

Magyarország felé is teljes szelvényeket találunk az osztrák részhez csatlakozva

14 HIM HT, B IX a 271. H.

15 A Stephansturm koordinátái: Földrajzi hosszúság 34° 2' 15" (Ferrótól), szélesség 48° 12' 32" (a térképen szereplő érték).

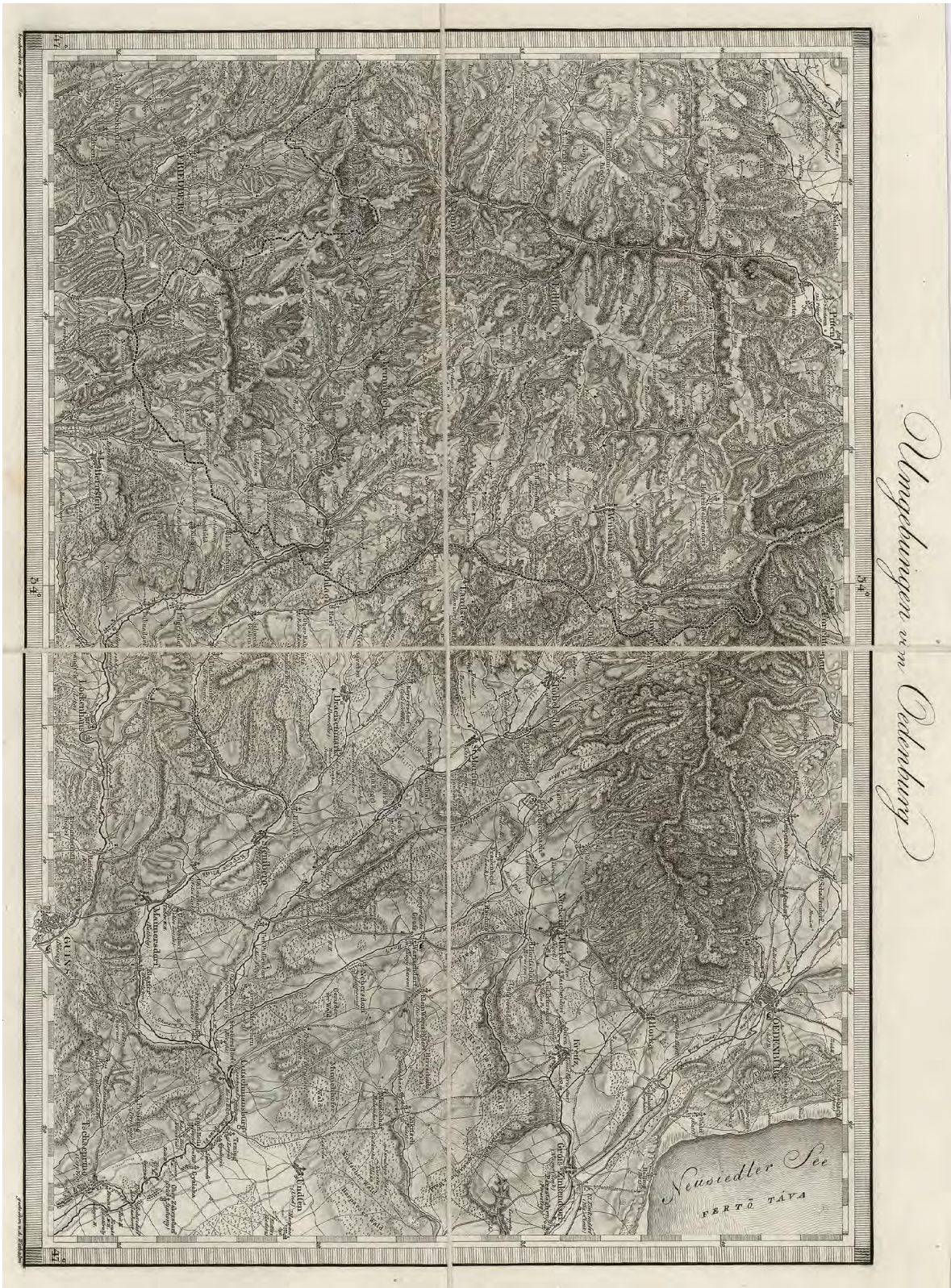
16 A felmérési szelvényeken a statisztikai táblázatok (ahol van) a településekben levő házak és istállók számát, valamint a beszál-
lósolható emberek és lovak számát jelölik.

17 32 darab 28 800-as szelvény területére készültek el, sokszor össznyomatok (2, 3, 4 szelvény együtt) formájában.

18 Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Karten- und Plansammlung, Kartensammlung (= ÖStA, KA KPS KS), B IX a 196, 31 szelvény (1806-1809) és B IX a 197, 110 szelvény (1811-1813).

19 *Mappa von dem Lande ob der Enns, so auf Allerhöchsten Befehl Sr. Roemisch Kaiser Koenig. Apostol. Mayestaet, Joseph II. in dem Jahren 1781 reduciert und im Kupfer gestochen von C. Schütz und geschrieben von F. Müller 1787*. ÖStA, KA KPS KS, B IX a 213., HIM HT, B IX a 35/a, hiányos. H.

20 HM HIM HT, B IX a 191. H.

2. Alsó- és Felső-Ausztria részletes térképe 1813-ból, 29. szelvény, a Fertő-tóól nyugatra eső terület (HM H1M HT, B IX a 191.)

1809-ben²¹ és 1812–1813-ban felmértek, az 1:144 400 méretarányú szelvények teljes területére (hat közös szelvény van, l. az 1. képet). A Magyar Királyság felé a közös határszelvényeken túl 1:28 800 és 1:57 600 méretarányú szelvények készültek,²² amelyek egyben a Magyar Királyság felmérésének részei lettek. A „fele” méretarányú szelvények zöme később újra felmérésre került 1:28 800-as méretarányban, de van olyan szelvény is, amelyet csak egyszínű másolatban, fényképészeti úton nagyítottak fel, az eredeti tartalom megtartása mellett.

A Salzburggal közös szelvények már 1810-ben megjelentek, de azok felső-ausztriai része még az első felmérés alapján készült. A később készült alsó- és felső-ausztriai részletes térképnél, bár a szelvények kivágata megegyező, a szelvények tartalma, kivitele különböző. Néhány olyan közös szelvény is van, ahol a salzburgi rész üres (pedig már elkészült).

Stájerország felé két szelvény szigettérkép, egy szelvény teljes, amelyhez 1813 előtti 1:57 600, 1:28 800 méretarányú szelvények szolgáltak alapul, amelyek az alsó- és felső-ausztriai felméréshez csatlakoztak.

Az Alsó- és Felső-Ausztria részletes térképén szereplő statisztikai táblázat megadja közigazgatási egységenként (nyolc Viertel) a területek nagyságát négyzetmérföldben, a lakosok számát, valamint Alsó- és Felső-Ausztria városainak, mezővárosainak és falvainak számát.²³ Mivel a térkép kiadásakor még nem valósult meg a teljes területen a katonai felmérés, itt is egyéb forrásokra kellett támaszkodni.

A Tiroli Grófság, Vorarlberg és Liechtenstein felmérési szelvényei külön-külön készültek 1816 és 1821 között, a tiroli szelvények vetület nélküli rendszerben, a vorarlbergi szelvények a „birodalmi” szelvényezésben, Liechtenstein egy külön lapon. A részletes térképmű 1823-ban, a három felmérés egyesítésével, a „birodalmi” szelvényezés szerint jelent meg, a vetületi

kezdőmeridián a bécsi Stephansturm-ponton halad át. A Vorarlberg területéről készült részletes térképek szelvényei „szabályosan”, 3×3 felmérési szelvény levezetésével készültek, a tiroli és liechtensteini területnél tartalmi alapul szolgáltak a szelvények. A felmérés címe: *Karte der Gefürsteten Grafschaft Tyrol nebst Vorarlberg und dem angrenzenden Souverain Fürstenthum Liechtenstein astronomisch trigonometrisch vermessen, topographisch aufgenommen reduziert und gezeichnet im Jahre 1823.*²⁴ A 24 csatlakozó szelvény mind szigettérkép (pedig a salzburgi 1:144 000 méretarányú térképek már megjelentek!). A statisztikai táblázatban a terület csak összesítve szerepel földrajzi négyzetmérföldben, a lakosok viszont kerületenként vannak megadva, az adóközségek (Gemeinde), városok, mezővárosok, falvak számához hasonlóan.

Az eddig említett 1:144 000 méretarányú térképek főleg az 1:28 800 méretarányú katonai felmérések alapján készültek. 1817-ben Alsó-Ausztriában megindultak az osztrák örökös tartományokra elrendelt kataszteri munkálatok, így az ezután végbemenő katonai felmérések és az 1:144 000 méretarányú térképek alapját a kataszteri térképek alkották. A négyzet alakú felmérési szelvények („új” szelvényméret) alapján készült részletes szelvények mérete, kivitele megegyező a korábbi részletes térképekével, fekvő téglalap alakú, de azok határoló vonalai nem esnek egybe a felmérési szelvények határoló vonalaival.

A Tengermellék (felmérés: 1821–1824), Stájerország (1826–1836) és Illíria (1829–1835) területén a katonai felmérések során négyzet alakú „új” szelvények készültek a kataszteri térképek kicsinyítése alapján (*aus den Kataster Mappen reducirt durch...*). Illíria és a Tengermellék szelvényeinek közös (kataszteri és katonai) vetületi kezdőpontja a Krim Berg, a stájerországi szelvényeké Schöckel (Schoeck Berg)

21 Az 1809. és 1812–1813. évi dátumok az újabb kutatások eredményei, amelyek az osztrák felmérési szelvények vizsgálatán és egyéb részfelméréseken alapulnak, korábban a legkorábbi felmérési szelvény dátuma 1819 volt. (JANKÓ, 2007).

22 Geppert: [A 2. katonai felmérés 1/2 méretarányában készített szelvényei a Fertő-tó környékéről.] M. 1:57 600. 1811–1813. Kézírtos térkép. ÖStA, KA KPS KS, B IX a 529.

23 Alsó- és Felső-Ausztria 4-4 kerületre, „negyedre” (Viertel) volt osztva.

24 HM HIM HT, B IX a 363/1. H.

volt. A három felmérés alapján egy részletes térképmű született két különböző kiadásban, mindkettő a „birodalmi” szelvényezésben készült, merőleges kezdőmeridiánja a bécsi Stephansturm-ponton halad át.

A két részletes térképmű a címében is különbözik, ami a közben Illíria területén bekövetkező közigazgatási változásoknak tulajdonítható. A felmérés idején Krajna és Karintia Illíria néven szerepelt, később ez megváltozott. Az 1834-ben megjelent részletes térkép megelőzte a felmérések teljes befejezését (de a szelvények zöme már elkészült), címe: *Karte des Königreichs Illyrien und des Herzogthums Steyermark nebst dem Königlich Ungarischen Littorale astronomisch, trigonometrisch vermessen, topographisch aufgenommen reduzirt und gezeichnet im Jahre 1834.*²⁵ 36 csatlakozó térképszelvény és egy áttekintő szelvény, mindegyik szigettérkép. A statisztikai táblázatokban járónként megadják a területet földrajzi négyzetmérföldben, a lakosok számát, valamint az adóközségek, a városok, a mezővárosok, a falvak és az ezekben található házak számát.

Az 1842. évi részletes térkép, a *Spezial Karte der Herzogthümer Steiermark, Kärnten und Krain, der gefürsteten Grafschaft Görz und Gradiska* már a bécsi Katonai Földrajzi Intézet kiadásában jelent meg, szintén 36 szelvényen.²⁶ A címben először jelenik meg a „Special Karte” elnevezés, amelyet ezután általánosan használnak az 1:144 000 méretarányú térképekre.

1844-ben jelent meg a Morva Örgrofság és a Sziléziai Hercegség részletes térképe: *Special Karte der Markgrafschaft Maehren mit den Antheilen des Herzogthums Schlesien astronomisch trigonometrisch vermessen, topographisch aufgenommen reduzirt, gezeichnet und gestochen von dem kk. MGI in Wien.*²⁷ A 19 csatlakozó térképszelvény az 1836 és 1842 között végbement katonai felmérés alapján ké-

szült („új” szelvényméret), amelynek alapja a kataszteri felmérés volt. Az ezek alapján készült részletes térképek szigettérképek, a merőleges kezdőmeridián a bécsi Stephansturm-ponton halad át. A statisztikai táblázatok adókerületenként tartalmazzák a terület nagyságát földrajzi négyzetmérföldben, a járások, a lakosok, valamint az adóközségek, a mezővárosok, a városok, a falvak, a házak számát, külön megadva a városok lakosainak számát.

A Cseh Királyság részletes térképe 1847 és 1860 között jelent meg 39 szelvényen, a katonai felmérést (1842–1853, kataszteri térképek alapján) követően. A részletes térkép címe: *Special-Karte des Koenigreiches Boehmen. Astronomisch-trigonometrisch vermessen, topographisch aufgenommen reduzirt, gezeichnet und gestochen von dem kk. MGI in Wien [...].*²⁸ A 39 csatlakozó szelvény szigettérkép, a merőleges kezdőmeridián a bécsi Stephansturm-ponton halad át. A statisztikai táblázatok a Morva Örgrofság részletes térképéhez hasonló adatokat tartalmaznak. Bár az 1:144 000 méretarányú szelvények többnyire egyszínű rézmetszetek, a csehországi sorozatnál ismert színes változat is.

1861 és 1863 között jelent meg a Dalmát Királyság részletes térképe 22 csatlakozó szelvényen, a katonai felmérés 1851 és 1854 között történt, kataszteri térképek alapján, a részletes térképek címe: *Special-Karte des Koenigreiches Dalmatien. Astronomisch-trigonometrisch vermessen, topographisch aufgenommen reduzirt, gezeichnet und gestochen von dem kk. MGI in Wien.*²⁹ A merőleges kezdőmeridián a bécsi Stephansturm-ponton halad át. A statisztikai táblázatok itt is hasonlóak a cseh- és morvaországihoz. A kelet fele eső szelvényeknél halványított sáv jelzi a szomszédos területeket.

Galícia és Bukovina területén a katonai felmérés 1861 és 1864 között ment végbe, kataszteri alapokon („új” szelvényméret), de azok alapján részletes térképet nem adtak ki.

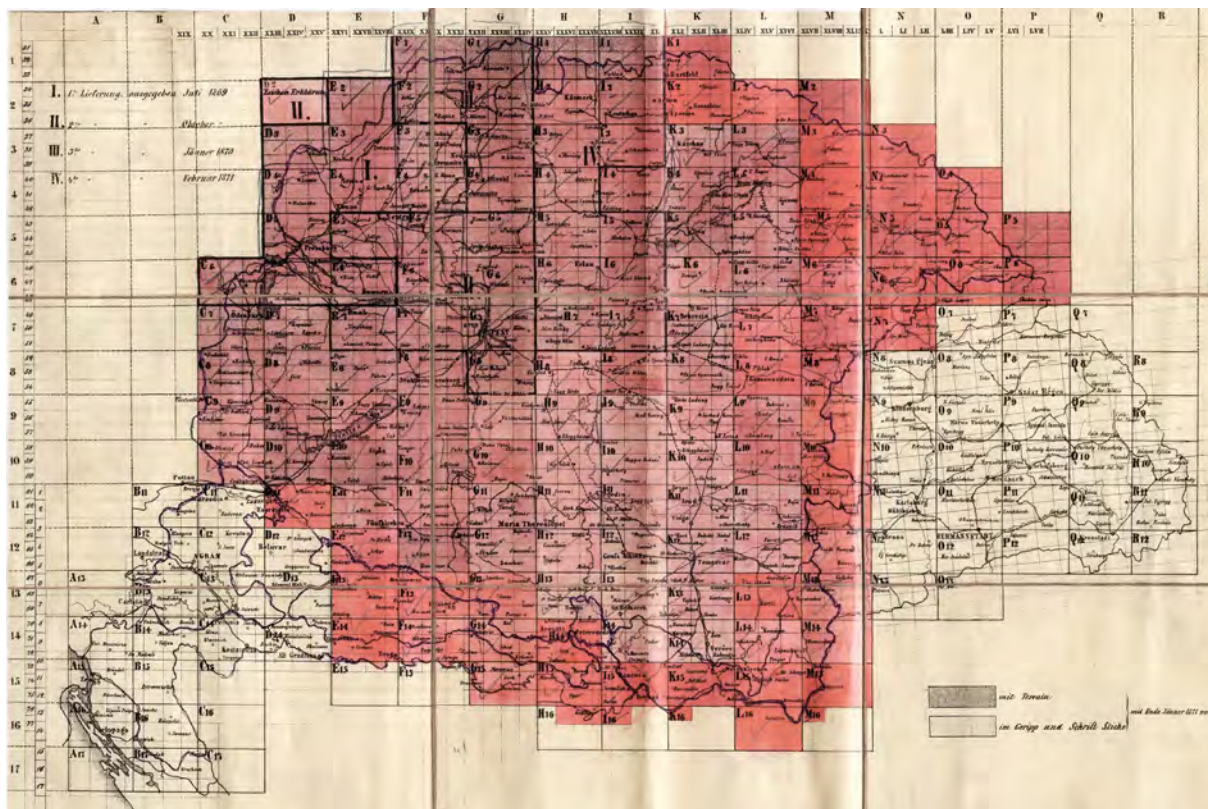
25 HM HIM HT, B IX a 57/1. H.

26 HM HIM HT, B IX a 35.

27 HM HIM HT, B IX a 145. H.

28 HM HIM HT, B IX a 95. H.

29 HM HIM HT, B IX a 458. H.

■ 3. A tervezett 1:144 000-es áttekintő, ahol az elkészült szelvényeket a piros szín jelöli. A Magyar Királyság területére a felmérési szelvényeket is jelölik (HM HIM HT, B IX a 531/1.)

A Magyar Szent Korona országainak 1:144000 méretarányú részletes szelvényei

A történelmi Magyarország területére eső felmérések közül a Magyar Királyság területén a nyugati, Ausztriával közös határ mellett már 1809-ben megindult a felmérés, de igen hosszan elhúzódott, 1869-ban fejezték be. 1849. október 20-án elrendelték az „állandó kataszter”, majd, 1850. március 4-én „földadó-ideiglen” – Concretual Vermessung (konkreтуális felmérés) – készítését, hogy a részletes felmérés elvégzéséig legyen alapja a földadó kivetésének. Az „állandó” kataszteri felmérés csak 1856-ban indult meg a Dunántúlon, de ezeken a területen a katonai felmérés már végbement. 1866-ig az ország területének csupán 26%-ára készültek el a kataszteri térképek, így a második katonai felmérés zömében megelőzte a kataszterit, ezért nem is támaszkodhatott arra.

Horvátország, Szlavónia és a Horvát–szlavón határőrvidék katonai felmérése 1865 és 1869 között történt, kataszteri felmérés alapján.

Erdély területére az 1849. évi „állandó kataszter”, illetve az 1850. évi „földadó-ideiglen” elrendelése megelőzte a katonai felmérést, amely 1853-ban indult meg, de csak részlegesen készült el, a teljes erdélyi területre 1869 és 1873 között (már a harmadik katonai felmérés alatt) ment végbe.

Magyarország egész területére egy egységes részletes térkép létrehozását tervezték, ezt bizonyítja, hogy a teljes területre kidolgozták az áttekintőszelvényt, a tervezett jelölés szerint az oszlopokat az ábécé nagybetűi, a sorokat arab számok jelölték.³⁰

Ebből a tervezetből végül nagyrészt a Magyar Királyság (a Temesi Bánsággal együtt) részletes térképei jelentek meg, a felmérés befejezése után, 1869 és 1881 között, 141 szelvény készült el, „szabályos” levezetéssel, egy szel-

30 A térkép kiadásának kezdete már az Osztrák–Magyar Monarchia idejére esik, így természetesen erre törekedtek.

vény kilenc (3×3) „régí” méretben készült felmérési szelvény területét ábrázolja.³¹ A szelvények mérete, kivitele megegyezik a Habsburg Birodalom más országainak, tartományainak 1:144 000 méretarányú szelvényeivel, azokhoz hasonlóan a „birodalmi” rendszerben készültek (hasonlóan a felmérési szelvényekhez), a kiinduló meridián a bécsi Stephansturm-ponton megy át, az ettől nyugatra eső meridiánok jobbra (ez viszonylag kevés szelvény területén fordul elő), a keletre esők balra tartanak. A hosszúsági köröket Ferrótól számozták.

A mértékléc is hasonló a többi részletes térképéhez, az 1:144 000 méretarány kiírva is szerepel. A térképekhez jelmagyarázat is tartozik, de a többi részletes térképműnél megtalálható statisztikai táblázatok hiányoznak (ez is a befejezetlenségre utal), a térképen csak a vármegye-határok szerepelnek. A térképhez a címlap sem készült el, a kiadó a többi részletes térképhez hasonlóan a bécsi Katonai Földrajzi Intézet.³²

A térkép fedőterülete délen túlnyúlik a Magyar Királyságon, magába foglalja Szlavónia és a Szlavón határőrvidék területének nagy részét is (3. kép). A Partiumot is ábrázolja, mivel 1861-től a területet Erdélytől a Magyar Királysághoz csatolták, felmérésére is már itt került sor.³³ Horvátországról és a Horvát határőrvidékekről nem készültek el az 1:144 000 méretarányú szelvények.

A Magyar Királyság területén a szelvények alapjául a katonai felmérés szolgált (1809-től), amelynek a korai szelvényei a részletes térképek megjelenése idején már több évtizedesek lehettek, a síkrajzi alapot mégis ezek szolgáltatták, de a közben bekövetkező változásokat szintén ábrázolták (települések változása, vasútvonalak, háromszögelési pontok magassága). A katonai felmérések zöme viszont a felmérési időszak utolsó tíz évében készült (1857 és 1866

között 650 szelvény, vagyis az összes szelvény 60%-a), így ezek alapján „friss” részletes térképek születtek. A Szlavónia és a Szlavón határőrvidék területére elkészült szelvények alapjául Horvátország, Szlavónia és a Horvát-szlavón határőrvidékek katonai felmérési szelvényei szolgáltak (1865–1869). A részletes térképek készítését itt hagyták abba, 1881-ben készült az utolsó szelvény, ettől nyugatra (Szlavónia, Szlavón határőrvidék nyugati része, Horvátország, Horvát határőrvidék) már nem készült további szelvény.³⁴ A térképmű befejezetlenségére utal, hogy két – a C 11 és a D 12 – szelvény a Magyar Királyság területére sem készült el (kis terület a magyar rész).

A határszelvények a különböző országhatárok mentén eltérő tartalmúak, néha teljes szelvény vagy szigettérkép, a határon túli sáv néha halványított.

Az Alsó-Ausztriával közös 1:144 000-es határszelvények már 1813-ban megjelentek, a szelvényhatárig a magyar területet is ábrázolják, de ezek nem egyeznek a Magyar Királyság területére 1869 és 1881 között megjelent szelvényekkel, bár a területük ugyanaz, a szelvények jelölése különböző: az osztrák szelvényeket sorszámokkal, a magyarokat pedig oszlop-sor számozással jelölték.³⁵ A magyar szelvények a magyar-osztrák határon túl csak egy halványított csíkot ábrázolnak, de ez sem felel meg az 1813. évi tartalomnak, azt felújították. A „közös” szelvények magyar részén is eltérő az alapanyag, ahol korábban 1:57 600 méretarányú szelvények készültek, ott az 1840-es években új felmérés készült, de néhány szelvény csak a korábbi felmérésből maradt fenn (1813 előtt), így ezek alapján készültek a részletes térképek, az új magassági pontok ábrázolásával.

A Stájerországgal határos szelvényeken is

31 Az egyes szelvények tartalmazzák a kiadás évszámát. HM HIM HT, B IX a 531/1. H.

32 A jelmagyarázat a D 2 lapon szerepel a kiadó nevével.

33 A 18. század elején a Partium – Részek (Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd vármegyék) adózás szempontjából a Magyar Királysághoz, közigazgatásilag Erdélyhez tartoztak.

34 Az 1:144 000 részletes térképek készítését feltehetően azért hagyták abba, mert közben már folyt a harmadik katonai felmérés, ami alapján 1873-tól már megkezdték az 1:75 000 méretarányú térképek kiadását.

35 A Magyar Királyság szelvényeinél is szerepel a sorok szerinti számozás, a jobb felső sarokban, kis számmal, de a déli szelvényeknél már elmarad.

4. Magyarország részletes térképe 1873-ból, C. 7. lap (HM HIM HT, B IX a 531/1.)

halvány sáv jelöli a stájer részt (utána üres terület), a tartalmat Stájerország, Illíria (Karinthia, Krajna) 1:144 000-es (1834, 1842) részletes térképeiből vették át.

A Horvát határőrvidék felé csak egy határszelvény készült el teljes tartalommal, a határon túli rész szintén a Horvátország, Szlavónia és a Horvát–szlavón határőrvidékek felmérési szelvényein alapul, ez is arra utal, hogy szándékoztak elkészíteni a részletes térképeket a többi horvát területre is, csak félbemaradt.

A Szlavón határőrvidék és a Temesi Bánság déli határszelvényei csak a birodalmi határig tartanak, szigettérképek.

Kelet felé az Erdéllyel határos szelvények szigettérképek, csak a határig tartanak. Erdély 1:28 800 méretarányú katonai felmérése ugyan már lezajlott (1869–1873), de az alapján részletes térkép nem készült, habár tervezete nyomon követhető az előzetesen elkészült áttekintőn.

Az északi határon Morvaország felé halványított csík található, amelyet Morvaország részletes térképéből vettek át (1844), kiegészítve a háromszögelési pontok magassági értékeivel. Galícia és Bukovina felé is halványított csíkot találunk, ennek alapja lehetett a katonai felmérés (1861–1864, kataszteri alapokon), mert részletes térkép nem készült.³⁶

A Habsburg Birodalom közigazgatási és általános (Administrativ- und Generalkarten) térképei (1:288 000 méretarány)

A második katonai felmérés kezdetekor már tervezték az 1:288 000 méretarányú általános térképek szerkesztését (a felmérési méretarány egytizede), amelyek végül szintén országoként, tartományoként jelentek meg. Azonos szempontok alapján készültek (természetesen a hosszan elnyúló megjelenés itt is eredményezett különbségeket). A korábban kiadott általános térképek a katonai felmérések alapján készült részletes térképek levezetésével készültek, azonban a kataszteri felmérés kezdetével itt

is változások történtek. Mint a neve is mutatja, a „közigazgatási és általános” térképek eleve inkább „polgári” céllal készültek, szelvényezésük nem mutat összefüggést sem a felmérési, sem a részletes térképekével. Kiadjuk a részletes térképekhez hasonlóan a Főszállásmesteri Kar, 1839 után pedig a bécsi Katonai Földrajzi Intézet. A mértékléc bécsi postamérföldben és bécsi ölben van megadva, a későbbi megjelenteken (1853-ban először) már az 1:288 000 arányszám is szerepel.

A földrajzi fókusz, hasonlóan a részletes térképekhez, az általános térképeken is Ferrótól számozódik. Vetületül viszont a Bonne-féle képzetes kúpvetületet alkalmazták, amely területtartó, így nagyobb területek ábrázolására is alkalmas. A középméridián egyenes vonal, amelynek a helye térképművenként eltérő: az osztrák tartományok, Cseh- és Morvaország, a Lombard–Velencei Királyság esetében a bécsi Stephansturm-ponton áthaladó kezdőmeridiánt alkalmazták, hasonlóan a részletes térképekhez (kivéve a Lombard–Velencei Királyság területén). Galícia és Bukovina esetében a merőleges kezdőmeridián a löwenburgi (ez egyben a kataszteri és katonai felmérés kezdőpontja is). A Magyar Királyságnál is a kataszteri kezdőmeridiánt vették át, amely Budán, a Gellért-hegyi fő háromszögelési ponton (a volt csillagda keleti tornya) halad át. Erdély esetében megegyezik a kataszteri és katonai térképezés kezdőmeridiánja, amely a vízaknai csillagvizsgálón halad át.

Az általános térképekhez jelkulcs és közigazgatási beosztás tartozik, ennek részletessége a korai és későbbi kiadásoknál eltérő.

A csak katonai felmérés alapján kiadott első általános térkép a Salzburgi Hercegség területére jelent meg 1813-ban (először itt ment végbe a felmérés és jelent meg a részletes térkép), címe: *General Carte vom Herzogthum Salzburg. Nach der von dem K. K. General-Quartiermeister-Staab herausgegeben Special Carte dieses Landes von demselben*

36 Az 1:144 000 méretarányú részletes térképek vetületi információi: GALAMBOS CSILLA – BREZSNYÁNSZKY KÁROLY – TIMÁR GÁBOR: Magyarország első közepes méretarányú (M=1:144 000) földtani térképsorozatának georeferálása. *Földtani Közlöny*, 150. (2020) 1:185–194.

37 HM HIM HT, B IX a 268. H.

entworfen und gezeichnet [...],³⁷ vagyis a részletes térkép alapján állította össze és rajzolta a Főszállásmesteri Kar. Az egy lapos térkép Bajorország felé szigettérkép, kelet felé, Alsó- és Felső-Ausztria, Stájerország irányában teljes a tartalom a térkép keretéig, délen Karintia felé keskeny halvány csík jelzi az átmenetet, Tirol felé is halványított tartalom van. Az országhatárokon túli tartalom alapjául is az 1810-ben megjelent részletes térkép szolgált, amely Salzburg területén túl szintén tartalmazza az osztrák tartományok szomszédos területeit. A térképhez rövid jelmagyarázat tartozik, de a közigazgatási beosztást nem jelölik.

Alsó- és Felső-Ausztria általános térképe először 1823-ban jelent meg, ugyancsak az 1:144 000 méretarányú részletes térkép (1813) alapján, amint ezt a címe is jelzi: *General Karte des Erzherzogthums Oesterreich ob und unter der Enns von dem K. K. Generalquartiermeisterstabe nach der Specialkarte reduzirt und gezeichnet*.³⁸ A kétlapos térkép határon túli területei a birodalmon belül (Bajorország felé szigettérkép) halványabban szerepelnek, ezek alapja is a részletes térkép, amely a teljes szelvény határáig ábrázolta a szomszédos területeket. Csak rövid jelmagyarázat tartozik a térképhez, a politikai beosztás csak a nyolc „Viertel”-t jelöli, római számmal, határral.

Tirol, Liechtenstein, Vorarlberg általános térképe 1831-ben jelent meg, szintén a részletes térkép (1823) alapján: *Generalkarte der Gefürsteten Grafschaft Tyrol nebst Vorarlberg und dem Souverainen Fürstenthume Liechtenstein von dem K. K. Generalquartiermeisterstabe nach der Specialkarte reduzirt und gezeichnet im Jahre 1831*.³⁹ A kétlapos térkép szigettérkép, csak rövid jelmagyarázatot tartalmaz, a politikai beosztás csak a kerületek (Kreis) határait ábrázolja.

A Lombard–Velencei Királyság általános térképét 1838-ban még a milánói Katonai

Földrajzi Intézet adta ki, és az Párma és Modena északi részét is ábrázolja. A három tartomány felmérése együtt történt, a részletes térképek külön-külön jelentek meg, általános térkép Párma és Modena területére külön nem készült. Címe: *Generalkarte des Lombardisch-Venetianischen Königreiches reduzirt nach der topographischen Karte in dem militair geographischen Institute des K. K. Generalquartiermeisterstabs in Mailand im Jahre 1838*.⁴⁰ A „topográfiai” térkép ebben az esetben az 1:86 400 méretarányú részletes térkép volt. Míg a katonai felmérés és a részletes térkép kezdőmeridiánja a milánói dómon áthaladó hosszúsági kör volt, az általános térkép a bécsi kezdőmeridiánra vonatkozik. A négy szelvényből álló térkép címe, jelmagyarázata kétnyelvű (német, olasz). A lapok a szelvények határáig teljes tartalommal kitöltöttek, kicsit halványítva: nyugaton Piemont, északon Svájc, Tirol, keleten Illíria felé. Tirol és Illíria esetében már rendelkezésre állt az általános térkép (1831, 1834), amelynek a tartalmát átvehették. Piemont területén ismertek a második katonai felmérés idején készült 1:28 800-as méretarányú szelvények,⁴¹ amelyek a halványított tartalomhoz alapul szolgálhattak, hasonlóan a Svájcra az erre az időre már megjelent több nagyobb méretarányú térképhez. A térképhez csak általános politikai beosztás tartozik.

Az eddig felsorolt általános térképek a katonai felmérések alapján megjelenő részletes térképek levezetésével készültek. Az ezután megjelenők már kataszteri felméréseken alapulnak a katonai felméréssel, majd a részletes térképekkel együtt. Az általános, közigazgatási térképek már olyan összesítő statisztikai adatokat közölnek táblázatos formában, amelyek a kataszteri felmérések eredményeképpen születtek.

1842-ben jelent meg Stájerország általános térképe négy lapon, ezek szigettérképek. Címe: *General-Karte des Herzogthums Steyermark*

38 HM HIM HT, B IX a 193/1. 1843-as kiadás. H.

39 HM HIM HT, B IX a 355. H.

40 HM HIM HT, B VII a 47/1. H.

41 ÖStA, KA KPS KS, B VII a 214/7.

nach der Specialkarte reduzirt und gezeichnet [...]”,⁴² vagyis a részletes térkép alapján készült. A statisztikai táblázatban szerepel adókerületenként azok székhelye és az adójárások száma. Új adatként táblázatban megadják a háromszögelési pontok tengerszint feletti magasságát bécsi ölben.

Stájerország általános térképéhez hasonló térképművek a jellegük, az ábrázolt adatok szerint:

Illíria és Fiume és környékének (magyar Tengerpart/Tengermellék) általános térképe négy lapon 1843-ban, címe: *General-Karte des Königreichs Illyrien nebst dem Königlich Ungarischen Littorale nach der Spezialkarte reduzirt, gezeichnet und gestochen [...]*.⁴³

Morvaország és Szilézia általános térképe két lapon 1846-ban: *General-Karte der Markgrafschaft Maehren mit den Antheilen des Herzogthums Schlesien nach der Spezialkarte reduzirt, gezeichnet und gestochen [...]*.⁴⁴

Csehország általános térképe négy lapon 1865-ben: *General-Karte des Königreichs Böhmen [...]*.⁴⁵ Miután Csehország általános térképe viszonylag későn jelent meg, itt már megadják az adójárásokon belül a bennük lévő adóközségek számát is, viszont nem szerepel a címben, hogy a részletes térkép alapján készült.

1868-ban jelent meg Galícia és Bukovina általános térképe, a katonai felmérés már megtörtént (kataszteri alapokon), de részletes térkép nem jelent meg. Címe: *General-Karte des Königreiches Galizien und des Herzogthumes Bukowina [...]*.⁴⁶ A 11 lapos térképen a határok túl is van egy sáv ábrázolva, néha halványítva. Délen a Magyar Királyság területére már elkészültek az általános térképek, összehasonlítva látszik, hogy a halvány csík a magyar 1:288 000-es térkép tartalmát vette át.

A statisztikai táblázatok megadják az adókerületek nagyságát négyzetmérföldben és a lakosainak számát (erre a területre nem jelent meg a részletes térkép, ahol ezek az adatok szerepelhetek volna), valamint itt is megtalálható a táblázat, amely a háromszögelési pontok tengerszint feletti magasságát adja meg ölben.

Dalmácia területéről, bár elkészült a részletes térképe, általános térképet nem adtak ki.

A Magyar Szent Korona országairól megjelent általános térképek

Magyarország területén más volt a helyzet, mint az osztrák tartományokban, a katonai felmérés elhúzódott, vagy be sem fejeződött, a részletes térképek is későn készültek, így az általános térképek összeállításához főleg a kataszteri felmérések alapján készült kisebb méretarányú térképek, illetve az első felmérés alapján készült levezetett térképek (elsősorban az úttérképek) szolgáltak.

A Magyarország területére elrendelt „állandó kataszter” (1849) majd a „földadó-ideiglen” (1850) elrendelése idején öt adókerületet (soproni, pest-budai, nagyváradi, kassai és pozsonyi) és két adótartományt (Erdély, valamint a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság) hoztak létre, de ezek nem teljesen estek egybe a katonai felmérésnél alkalmazott területi beosztással.⁴⁷

Magyarország területére először a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság, valamint a katonai határőrvidékek keleti részének általános térképe jelent meg 1853-ban: *General-Karte der Vojvodschafft Serbien und des Temescher Banates dann der vier Gränzregimenter Peterwardeiner, Deutsch-Banater, Illyrisch-Banater und Roman-Banater, endlich des Titler Gränz-Bataillons [...]*,⁴⁸ amelyet a Főszállásmesteri Kar századosa, Emanuel von Friedberg „a hivatalos forrá-

42 HM HIM HT, B IX a 285. H.

43 HM HIM HT, B IX a 51. H.

44 HM HIM HT, B IX a139. H.

45 HM HIM HT, B IX a 88. H.

46 HM HIM HT, B IX a 383. H.

47 A Szerb Vajdaság és Temesi Bánság közigazgatási terület 1849. november 18-án alakult, közvetlenül a bécsi központi kormány irányítása alá került, majd 1861 elején visszaintegrálták a Magyar Királyságba és Horvát-Szlavóniába.

48 HM HIM HT, B IX a 574. H.

sok” alapján készített. A kiadó és a kiadás helye nem szerepel a térképen, de a térkép stílusa alapján minden bizonnyal Bécsben a Katonai Földrajzi Intézet adta ki.

Az általános térkép területe a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság adóterületén túl a csatlakozó katonai határőrvidékeket is tartalmazza, ezeken a területeken a második katonai felmérés még nem ment végbe. A táblázat tartalmazza a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság területére az adókerületi (Kreis) és járási (Bezirk) beosztást statisztikai adatokkal: a terület négyzetmérföldben, a lakosok száma, a katonai határőrvidékek területén csak a lakosok száma szerepel. A földrajzi fókusz a többi általános térképhez hasonlóan Ferrótól számozódik, de nem a Bonne-féle területtartó, hanem sztereografikus vetületben készült (a meridiánok négyzetes beosztásúak). A térkép a kataszteri felmérésen alapul, de ez még további vizsgálatra szorul.

A Temesi Bánság és Szerb Vajdaság területén is 1850-ben kezdték meg a kataszteri felmérési munkákat, de mivel ez a terület „jól térképezett” volt, a munka viszonylag gyorsan haladt.⁴⁹ Egy 1853. évi térképen jelölték az újonnan kialakított adókerületek és adójárások határait: *Karte der serbischen Wojwodschaft und des Temeser Banats*.⁵⁰ A térkép méretaránya 1:480 000, tartalmi, szerkezeti alapja feltehetően Magyarország úttérképe,⁵¹ ezt igazolja az összehasonlítás a mintaterületre: nyugat-kelet és észak-déli irányban egy-egy fok a különbség az irányultságban, elforgatás után ugyanaz a szerkezet.⁵² Tartalmi hasonlításnál a vízrajz egyértelmű

egyeztést mutat. Az úttérképnek nincs földrajzi fókusz, ennek a térképnek van. A statisztikai táblázatok csak a közigazgatási beosztást (kerületek, katonai határőrvidékek, pénzügyi kerületek) tartalmazzák, egyéb adat nélkül.

1855-ben a kataszteri felmérés eredményeit Josef Lokarner és Hátsek Ignác főmérnökök egy 1:144 000 méretarányú kéziratot térképen mutatták be,⁵³ amelynek a területe már csak az adóterület, szigettérképként. A nyolcszelvényes térkép címe: *Uibersichts-Karte der Serbischen Wojwodschaft und des Temeser Banat's*.⁵⁴ A térképen csak a kataszteri mérőhálózat van, az oszlopok számozása a budai kezdőmeridiántól keletre és nyugatra történik, a soroké pedig a budai szélességi körtől északra és délre (ez majd később megváltozik, az északi határtól délre folyamatos lesz a számozás).

Szerkezeti szempontból itt is jó a hasonlóság az 1:480 000 és az 1:144 000-es térkép között, nyugat-keleten ugyanaz, észak-délen egy fok a különbség.

A statisztikai táblázat az adókerületi (Kreis) és adójárás (Bezirk) beosztást tartalmazza, járásokként megadva a lakosok számát. Jelölik az adóközségek határait. A kéziratot, 1:144 000-es méretarányú térképen az 1855-ös dátum szerepel, de Lokarner jelentése szerint 1854 nyarán a nyolcszelvényes térképből már négy szelvény (1–3. és a 7. szelvény) teljesen készen volt, valamint az 5. szelvény egy része is. A 4., 6. és 8. szelvény településkrokijait is másolták már,⁵⁵ így történhetett, hogy az 1855-ös dátumot viselő kéziratot 1:144 000 méretarányú térkép alapul szolgálhatott az 1853-as dátumot

49 TÖRÖK ENIKŐ: A Temesi Bánság és Erdély tartománytérképei a dűlönkénti felmérés alapján. *Catastrum*, 3. (2016) 3:31–40. (= TÖRÖK, 2016A) 36.

50 ÖStA, KA KPS KS, B IX a 575. L. TÖRÖK ENIKŐ: A földadórendező bizottságok által használt országtérképek. *Catastrum*, 3. (2016) 2:3–10. (TÖRÖK, 2016B)

51 *Strassen-Karte des Koenigreiches Ungarn*. Méretarány: 1:432 000. Wien, 1832. HM HIM HT, B IX c 619. H. Főleg az első katonai felmérés alapján készült térkép, a Magyar Királyság, a Temesi Bánság, Horvátország, Szlavónia és a Szlavón határőrvidék területét ábrázolja (a Horvát határőrvidék nincs rajta).

52 A szerkezeti összehasonlításhoz a Helmert-féle transzformációt alkalmaztam, az összehasonlított térképeken négy-négy azonos települést választottam ki, és az azokat összekötő vonalak által kijelölt terület alakját és elfordulását hasonlítottam össze. A módszer leírását l. PLIHÁL KATALIN: *Kard és térkép*. Bp., 2020. 38.

53 Már 1850 decemberében a „földadó-ideiglen” alapján elrendelték az 1:144 000 méretarányú kéziratot térképek készítését az öt adókerületre és a két külön adóterületre.

54 ÖStA, KA KPS KS, B IX a 574-2. L. TÖRÖK, 2016A. 36.

55 TÖRÖK, 2016A. 36.

viselő 1:288 000-es általános térkép készítéséhez, mivel az adatok, kéziratok alapanyagok már rendelkezésre álltak, erre bizonyos, hogy a két térképen a statisztikai táblázatokban szereplő lakosok száma járasonként megegyező. Az általános térképen plusz adatként járasonként a terület nagysága is szerepel.

Szerkezetileg összehasonlítva az 1:144 000 méretarányú kéziratot a térképet az 1:288 000-es általános térképpel: nyugat–keleti irányban egy fok az eltérés, észak–délben ugyanaz, vagyis mondhatjuk, hogy az utóbbi térkép szerkezeti alapja is az úttérkép (úttérkép – 1:480 000 – 1:144 000 – 1:288 000-es térkép).

A Magyar Királyság általános térképe 1858-ban jelent meg.⁵⁶ *Administrativ- und General-Karte des Königreiches Ungarn.*⁵⁷ Míg az osztrák tartományok „szabályos” levezetéssel készült általános térképein szerepel, hogy alapjuk a részletes térkép volt, itt semmi utalás nem történik a térképi alapra, viszont szerepel a kiadó: a bécsi Katonai Földrajzi Intézet. A katonai felmérés a Magyar Királyság területén lassan haladt, az általános térkép megjelenéséig a szelvények mintegy 40%-át mérték fel, az 1:144 000 méretarányú „katonai” részletes térképek még nem készültek el. A „földadó-ideiglen” alapján viszont a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság adótartományhoz hasonlóan elkészült az öt adókerület kézirat, 1:144 000 méretarányú térképe: a soproni (1855), a pestbudai (1855), a nagyvárad (1855), a kassai (1856) és a pozsonyi (1855–1858),⁵⁸ amelyeken – táblázatos formában vagy csak a határok jelölésével – szerepel a közigazgatási beosztás: a vármegyék, az adókerületek (Comitats, Kreis) és az adójárások (Bezirk), valamint minden esetben jelölik az adóközségek határait (Gemeindegränze). Bár a térképek a „földadó-

ideiglen” alapján nyert térképvázlatok, valamint a második katonai felmérés már meglévő szelvényei felhasználásával készültek, érdemes megvizsgálni, milyen alaptérképet használhattak a szerkezeti kialakításukhoz.

Az egyik fő forrás a már említett, az első katonai felmérés alapján készült Magyarország úttérképe 1832-ből (HM HIM HT, B IX c 619), amelyet már 1850-től használtak, hogy kialakítsák az adókerületeket.

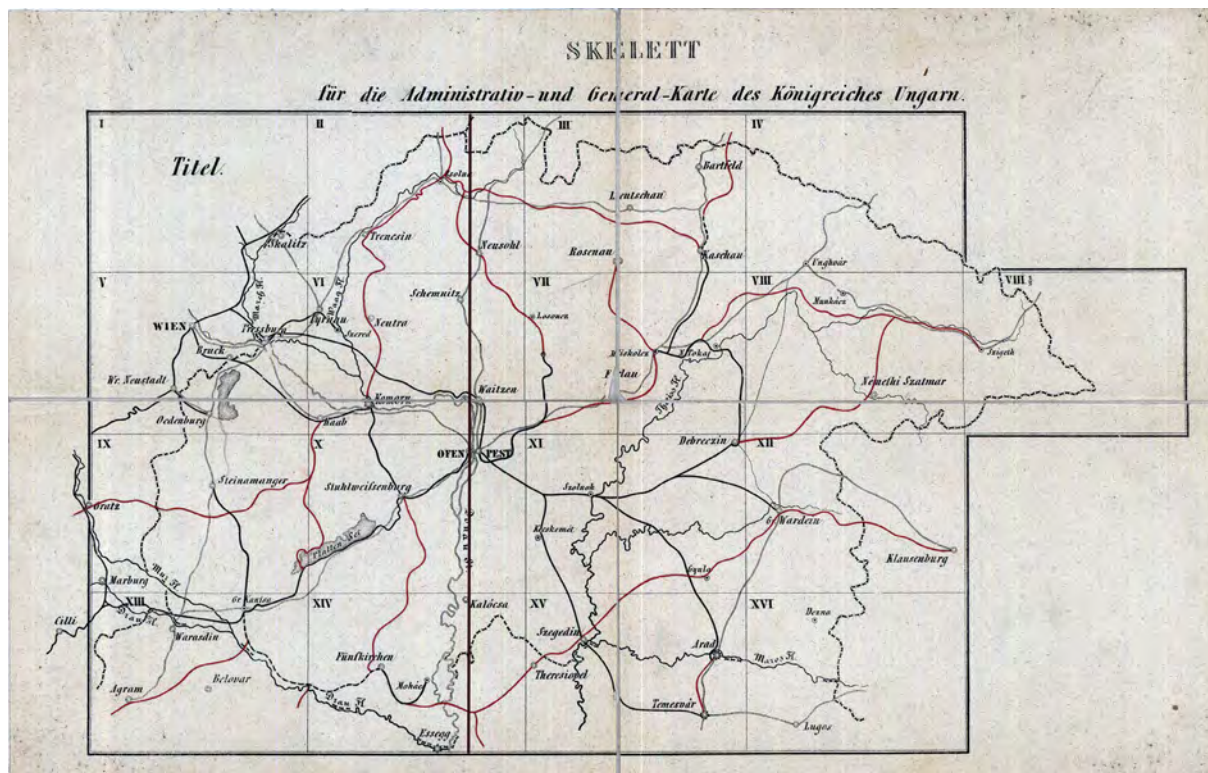
A külön készült kézirat 1:144 000 méretarányú térképművek szerkezeti kialakítása, majd (az adókerületek határainál) egymáshoz illesztése nehéz volt, az alkalmazott mérföldhálózatban is voltak különbségek, az egységes jelölés, szerkezet érdekében készült egy kataszteri „áttekintő” térkép, amelyen jelölik az öt adókerületet, valamint a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság adótartományt: *Königreich Ungarn, Woiwodschaft Serbien und Temeser Banat.*⁵⁹ A nyomtatásban megjelenés éve feltehetően 1853 (nem szerepel rajta), ekkor kezdtek a kézirat 1:144 000-es térképek készítését is. Méretaránya 1:1 152 000 (4x288 000), vagyis az általános térkép méretarányának a negyede. A térkép szélén az „új” kataszteri mérföldbeosztás található, kezdőmeridián a Gellért-hegyi fő háromszögelési pont, ettől keletre és nyugatra számozódnak az oszlopok (római számmal), északról a sorok arab számokkal megírva, de a „rég”i hálózatot is jelölik, megírás nélkül. A közigazgatási beosztás I–V-ig jelöli az adóköztereket, a VI. a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság adótartomány, mindegyik határral elkülönítve. Azon túl, hogy a térkép segített a kézirat adóközterterképek egységes elkészítésében, a mérföldhálózat kialakításában, a későbbiekben mint alaptérképen, ezen jelölték évente a kataszteri háromszö-

56 Az általános térkép készítése éveken át tartott, az ÖStA, KA KPS KS gyűjteményében ismert 1855-ből ugyanebben a méretarányban egy 15 lapos, kézirat (B IX a 519-2), 1856-ból egy 17 lapos, nyomtatott (B IX a 519-5) térkép, vagyis a szelvények több évig készültek.

57 HM HIM HT, B IX a 521. H.

58 A nyolc szelvényből öt már 1857-re elkészült. L. TÖRÖK ENIKŐ: Az adókerületek térképei. *Catastrum*, 3. (2016) 2:18.

59 TÖRÖK, 2016b.

■ 5. Magyarország általános térképének áttekintője, jelölve a budai kezdőmeridiánt (HM HIM HT, B IX a 521.)

gelés, felmérés állását, kéziratos színezéssel, megírással.⁶⁰ A térkép Bécsben jelent meg a Litográfiai Intézetben. Metszője A. Floder, aki Magyarország úttérképét metszette 1832-ben (HM HIM HT, B IX c 619.), és az Osztrák Monarchia úttérképét 1835-ben (HM HIM HT, B IX c 1/1. H.), amely a Fallon-térkép „úttérkép” változata. A Fallon-térkép az Osztrák Birodalom 1822-ben megjelent, 1:864 000 méretarányú térképe, amely zömmel az első katonai felmérés alapján készült.⁶¹ *Das Oesterreichische-Kaiserthum mit beträchtlichen Theilen der angrenzenden Staaten.*⁶² Szerkezetileg ez utóbbi térkép lehetett a kataszteri áttekintő térkép alapja, ezt igazolja az összehasonlítás a három mintaterületre: nyugat–keleti irányban egy-egy fok a különbség.

A kataszteri áttekintő térkép szerkezetéhez igazítva készültek a kéziratos 1:144 000 mé-

retarányú adókerületi térképek. A nagyvárad adókerület térképével összehasonlítva, egy mintaterületre: nyugat–keleti irányban megegyező, észak–déli irányban van egy kis szerkezeti eltérés.

Jó szerkezeti összefüggés van a kéziratos nagyvárad adókerület és az erre a területre eső 1:288 000 méretarányú általános térkép mintaterülete között, nyugat–keleti irányban egy fok az eltérés, észak–déli irányban ugyanaz.

Szerkezetileg tehát a Fallon-térkép alapján készült a kataszteri áttekintő, az 1:144 000-es kéziratos térképek, majd azok alapján az 1:288 000-es általános térkép, egy-két fokos szerkezeti különbséggel.

Az 1:288 000 méretarányú általános térképen, hasonlóan a többihez, földrajzi fokhálózatot (kezdőmeridiánja Ferro) találunk,

60 Országos Széchényi Könyvtár, Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtár (= OSZK), TM 6 548. (<https://ds.oszk.hu/xmlui/handle/123456789/51053>). Az ÖStA, KA KPS KS gyűjteményében több példány található a K VII k anyag részben, különböző adatokkal a kataszteri felméréssel kapcsolatban, az eredetijük Bécsben a Bundesamt für Eich und Vermessungswesenben (BEV) található, arról készült színes másolatok.

61 Készítője Ludwig August Fallon (1776–1828) osztrák vezérkari ezredes.

62 HM HIM HT, B IX a 9. H.

Bonne-féle területtartó vetületben készült, a vetület középmeridiánja a budai, ez a vonal egy 1:288 000-es szelvénynegyed, a X. szelvény északkeleti része közepére esik (5. kép). A középmeridiántól nyugatra a meridiánok északkeletre, a keleti részen északnyugatra összetartanak.

A térkép méretaránya bécsi ölben van megadva, de szerepel az 1:288 000 arányszám is, a jelmagyarázatban külön jel mutatja az adókerületek határait Verwaltungs Gebiet (közigazgatási terület) néven. Táblázatokban találjuk a közigazgatási beosztást adókerületenként (csak az öt adókerület), azon belül a vármegyék, a járások, ezek területe osztrák négyzetmérföldben a lakosok számával, megadva a járásban található városok (lakosok számával), mezővárosok, adóközségek számát (ezek mind az „ideiglenes” kataszteri felmérés alapján nyert adatok), valamint külön jogi, pénzügyi, vallási beosztási táblázatok is vannak.

Az általános térkép területe nagyobb, mint az öt adókerületé (a kéziratos 1:144 000-esek mind szigettérképek), de statisztikai adatok ezekre a többletként feltüntetett területekre már nem jelennek meg. Horvátország, a Horvát határőrvidékek északi része szerepel a térképen, ezek alapjául csak Magyarország úttérképe (HM HIM HT, B IX c 619) szolgálhatott, más térkép ekkor a területről még nem állt rendelkezésre. Szegedtől délre a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság északi részét is ábrázolták, amelyet az 1853. évi általános térképből vettek át, ami szerkezetileg három fokkal északnyugatra van elforgatva a Magyar Királyság általános térképéhez képest, de visszaforgatás után jó az egybeesés.

Az 1:288 000-es térképek a határon kívüli sávot is tartalmazzák, halványítva, a rendelkezésre álló alapanyag szerint: Alsó- és Felső-Ausztria (1823), Morvaország (1846) felé azok általános térképből vették át az adato-

kat. Erdély felé is halványítva van a határon túli terület (a Partium még Erdélyhez tartozik, halványítva rajta van a térképen), de ott még nem készült el sem az általános, sem a részletes térkép, alapul csak Mersich András 1854-ben megjelent – alább leírt – térképe szolgálhatott. Galícia és Bukovina felé nem volt sem részletes, sem általános térkép, megjelent viszont (még az első felmérés alapján) egy 1:115 200 méretarányú térkép 1855-ben, amely a halványított sáv alapjául szolgálhatott.⁶³

Erdély általános térképe 1863-ban jelent meg, létrejöttében fontos szerepet játszottak a kataszteri előzmények, amelyek megelőzték a katonai felmérést. Az önálló adótartomány kataszteri munkáit Mersich András (1811–1878), kataszteri főmérnök irányította. A „földadó-ideiglen” megszervezéséhez szükség volt a már rendelkezésre álló térképek felhasználására, hogy kialakíthassák az adókerületeket és járásokat.⁶⁴ Kiindulásul itt is Erdély 1:432 000 méretarányú nyomtatott úttérképét használták,⁶⁵ ami alapján Mersich 1854-ben megjelentette térképét: *Karte des Grossfürstenthums Siebenbürgen nach der definitiven politischen und gerichtlichen Landeseintheilung*, ábrázolva az újonnan kialakított 10 adókerületet (Kreis, római számmal jelölve), ezen belül 79 járást.⁶⁶ A statisztikai táblázat mutatja a kerületek és járások beosztását, járásonként megadva, majd kerületenként összegezve a lakossági birtokok számát az 1853. november és 1854. február közötti állapot szerint.

A térkép földrajzi fókuszát a ferrói kezdőmeridiántól számozták, a négyzetmérföld-hálózat kiinduló pontja a Vízaknától (helyi német néven Salzburg) délkeletre levő csillagászati obszervatórium, az azon átmenő meridiántól keletre és nyugatra számozódnak az oszlopok (római számmal), északra és délre pedig a sorok (arab számmal).

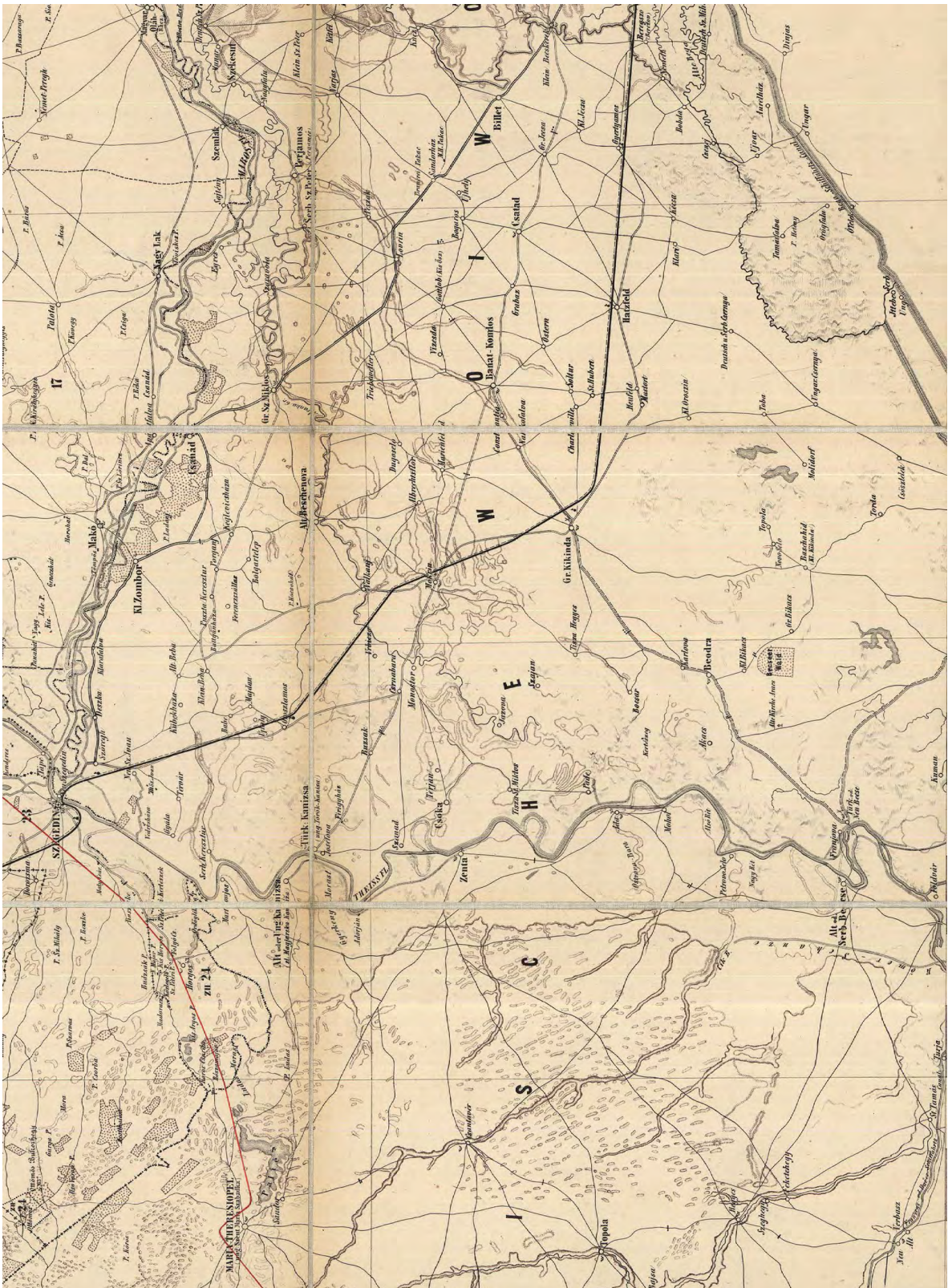
Miután az 1:432 000 méretarányú úttérkép

63 *Administrativ-Karte von den Königreichen Galizien und Lodomerien mit dem Grossherzogthume Krakau und den Herzogthümern Auschwitz, Zator und Bukovina*. Wien. 1855. HM HIM HT, B IX a 386. H.

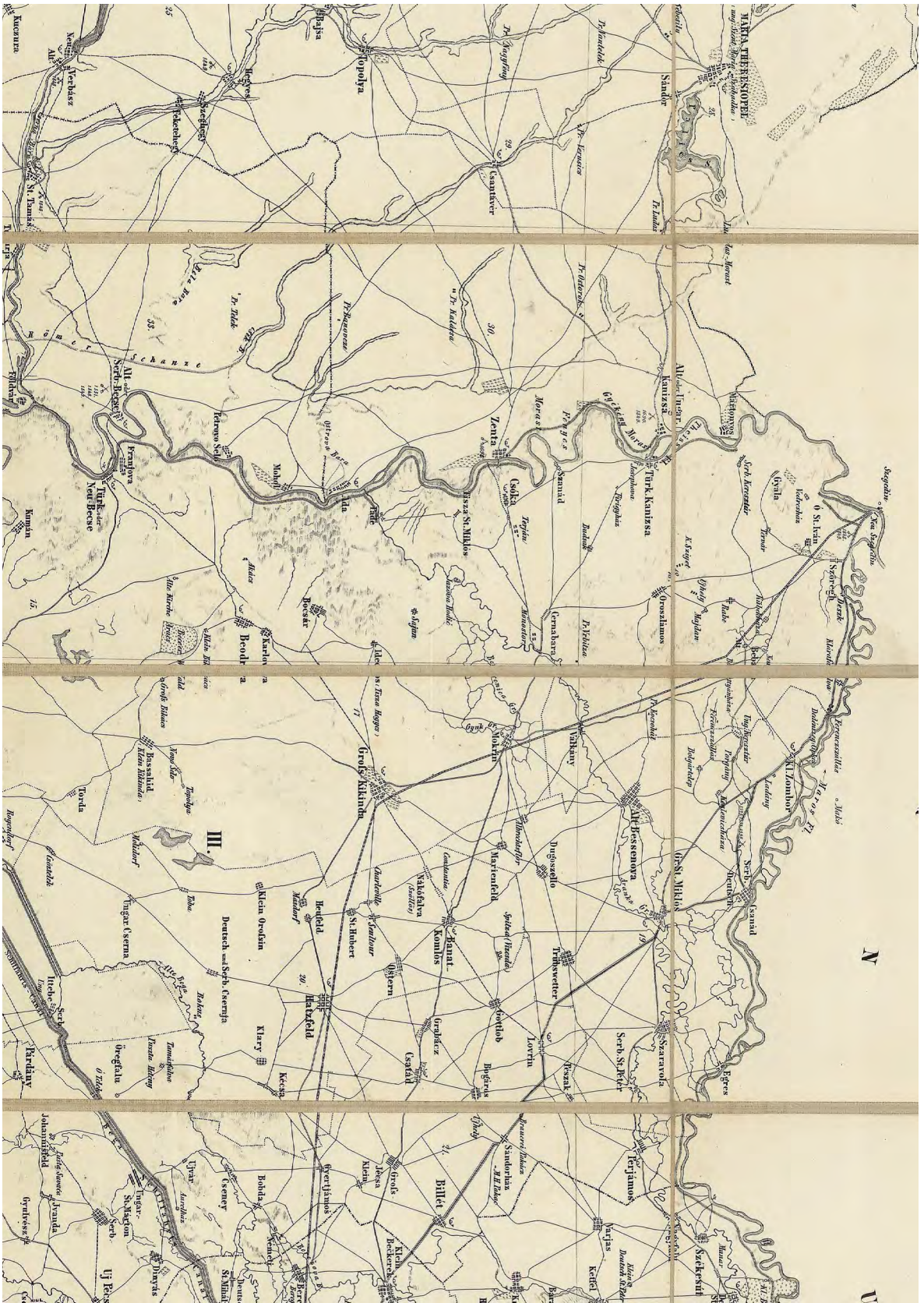
64 TÖRÖK, 2016b.

65 *Strassen Karte des Grossfürstenthums Siebenbürgen*. 1828. HM HIM HT, B IX c 736/1. H.

66 HM HIM HT, B IX a 708. H.

6. A Magyar Királyság általános térképének Szegediől délre eső területe (HM HIM HT, B IX a 521/XV. szelvény, részlet)

7. A Szerb Vajdaság, a Temesi-Bánság és a katonai határvidékek keleti részének általános térképe, a Szegedtől délre eső terület (HM HIM HT, BIX a 574., részlet)

Mersich rendelkezésére állt, alapul feltehetően azt használta, a vízrajz megegyezik, ahhoz hasonlóan a Partium Erdély részeként jelenik meg. Méretaránya az úttérképnél kicsit kisebb, 1:446 400. A Mersich-térkép 6-10 fokkal északkeletre van tájolva az úttérképhez képest (három mintaterület alapján), de elforgatás után szerkezetileg hasonlóak.

A többi adókerülethez hasonlóan a „földadó-ideiglen” munkálatainak befejeztével, annak térképi ábrázolására Mersich is összeállított egy 1:144 000 méretarányú, 24 szelvényből álló kéziratos térképet, amely 1861-re készült el az 1859. évi közigazgatási beosztás szerint: *Administrativ Karte des Grossfürstenthums Siebenbürgen nach der neuesten Landeseintheilung 1859*.⁶⁷ Egy másolati példányát átadták a bécsi Katonai Földrajzi Intézetnek, ahol fényképezési eljárással sokszorosították.⁶⁸ A kéziratos és a nyomtatott változat egymással megegyezik, minőségében viszont az utóbbi rosszabb.

A kéziratos eredetin jól látható a minden szelvény szélén megtalálható földrajzi és kataszteri mérőhálózat jelölése, amely alapjaiban megegyezik a Mersich-féle térképpel, ugyanaz a kataszteri mérőhálózat kiindulópontja.

Az 1:144 000 méretarányú térképen Erdély csak szigettérképként szerepel (a Mersich-térképen a határon túli részek halványítottak), a közigazgatási beosztás megegyezik Mersich térképével, a statisztikai táblázat ahhoz hasonlóan mutatja az adókerületek és az adójárások beosztását, járásonként megadva, majd kerületenként összegezve a lakossági birtokok kiterjedését holdban (a Mersich-féle térképen járási szinten a birtokok számát jelölték), a térképen jelölik a községhatárokat (Gemeinde Grenzen), hasonlóan a többi kéziratos, 1:144 000 méretarányú térképhez.

Szerkezetileg a Mersich-féle térkép és az 1:144 000 méretarányú térkép igen hasonló, a

három mintaterületre legfeljebb egy-egy fok az eltérés.

Az 1:144 000 méretarányú térkép „felére” történő kicsinyítésével készült az 1:288 000 méretarányú általános térkép Erdély területére, négy szelvényen: *General-Karte des Grossfürstenthums Siebenbürgen und der im Jahre 1861 mit dem Königreiche Ungarn vereinigten Theile*, amelyet 1863-ban adott ki a bécsi Katonai Földrajzi Intézet.⁶⁹ Az 1861. évi dátum a Partium Magyar Királysághoz csatolásának éve, amely szükségessé tette egy új közigazgatási térkép készítését, amelyen halványítva még jelölik a Partiumot, de már határ választja el Erdélytől. A statisztikai táblázat is jelzi a változást: nyolc vármegyét, a székeket, négy vidéket különítenek el (szemben az 1:144 000-es térképen ábrázolt adókerületekkel és adójárásokkal), a táblázat végén külön szerepelnek a Partium részei a, b, c, d megjelöléssel, alatta a szöveg, hogy 1861-ben Magyarországhoz csatolták, de a statisztikai adatok ezen utóbbiakra is megjelennek: a vármegye, a szék, a vidék területe osztrák négyzetmérőföldben, megadva a lakosok számát, a terület székhelyét.

Az 1:144 000-es és az általános térkép szerkezete, irányultsága, tartalma (vízrajz, utak) igen hasonló, mindkettőn van földrajzi fókusz (kezdőmeridián Ferro), az 1:144 000-es térképen mérőhálózat is. Mindkét térkép vetületi középmeridiánja a vízaknai csillagászati obszervatóriumon halad át. Szerkezeti összehasonlításakor a három mintaterületre az eltérés fél-egy fokra jött ki.

Az 1:288 000 méretarányú térképeken már jóval több földrajzi név szerepel, sokszor új magassági értékkel együtt.

A Habsburg Birodalom 1:576 000 méretarányú áttekinthető térképe

Az 1:288 800 méretarányú általános térképénél kisebb méretarányú levezetett térkép lét-

67 Kéziratos példányok: OSZK, TK 1 131. H., TK 1 175. H.

68 Nyomtatott példányok: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, S 67 Térképtár, Falitérképek No. 9. HM HIM HT, B IX a 719. H.

69 HM HIM HT, B IX a 711. H.

rehozását a második katonai felmérés idején nem tervezték, de mivel az általános térképeket országonként, tartományonként adták ki (nem is készült el a birodalom minden részére), szükség volt egy, az egész birodalmat összefüggően ábrázoló műre, amely a méretarány megengedte keretek között a lehető legnagyobb részletességgel ábrázolja a területet. Ezért adta ki a bécsi Katonai Földrajzi Intézet 1856-ban (tehát a teljes felmérés befejezése előtt), a felmérési méretarány egyhuzadában a „Scheda”-féle térképet, amelynek címe: *General-Karte des Oesterreichischen Kaiserstaates*.⁷⁰ A térkép a címe – General (általános) Karte – ellenére méretarányát tekintve valójában áttekintő térkép, húsz színezett, rézmetszetű szelvényből áll. Az 1:288 000 méretarányú általános térképekhez hasonlóan Bonne-féle vetületben készítették.⁷¹

A Scheda-térkép a kor többi térképművétől eltérően a párizsi kezdőmeridiánt használta a földrajzi fókusz kiindulópontjául, ami a ferróihoz képest húsz fokkal keletre van. Alapjául főleg az 1:288 000 méretarányú általános térképek szolgáltak, amelyek „felére” kicsinyítésével kapjuk meg a térkép méretarányát. A térkép megjelenéséig, 1856-ig, az osztrák és észak-olasz tartományok, Morvaország és Szilézia esetében az általános térképek „szabályosan” jelentek meg (1:28 800 méretarányú felmérés, majd 1:144 000 méretarányú részletes térképek alapján). A birodalom többi részén más forrást kellett használni, ezek többnyire a kataszteri felméréseken alapultak.

Csehország esetében 1844-ben a kataszteri felmérések⁷² alapján jelent meg egy 1:288 000 méretarányú térkép,⁷³ amely a Scheda-térkép alapjául szolgálhatott, Dalmácia területére is már végbement a kataszteri és katonai felmérés, amelyből több levezetett térkép is származott.⁷⁴ Galícia és Bukovina területén a második felmérés későn ment végbe, így 1855-ben Bécsben kiadták a már említett 1:115 000 méretarányú, 60 szelvényes térképet, zömmel az első felmérés alapján, ami aztán alapul szolgálhatott a Scheda-térképhez.⁷⁵

A Magyar Királyság területére két részletben jelent meg az 1:288 000 méretarányú térkép, a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság, valamint a határőrvidékek területére 1853-ban, a többi öt adókerület területére 1858-ban (de kéziratban már korábban létezett), így ezek a Scheda-térkép forrásai lehettek.

Horvátország, a Horvát határőrvidékek területéről nem jelentek meg külön az általános térképek, ezek északi része a Magyar Királyság általános térképén rajta van, a többi területről csak a korábbi, 1:432 000 méretarányú úttérképek voltak felhasználhatók, amelyek 1832-ben jelentek meg.⁷⁶

Erdély esetében a Scheda-térkép megelőzte mind az 1:144 000, mind az 1:288 000 méretarányú térképek elkészítését, megjelenését, alapjául az Erdély-úttérkép (HM HIM HT, B IX c 736/1), illetve az az alapján készült Mersich-térkép (HM HIM HT, B IX a 708) szolgálhatott.

70 Joseph Ritter von Scheda (1815–1888) a bécsi Katonai Földrajzi Intézet Litográfiai osztályának vezetője volt, a térkép kiadása idején százados. HM HIM HT, B IX a 17. H.

71 L. Kretschmer, Ingrid – Dörflinger Johannes – Wawrik, Franz: *Österreichische Kartographie. Von den Anfängen im 15. Jahrhundert bis zum 21. Jahrhundert*. Wien, 2004. A vetületi kezdőpont viszont Bécs: Galambos Csilla – Nikas George – Bartos-Elekes Zsombor – Timár Gábor: *The Habsburg geodetic surveys of the Balkans (1873/75) and the early topographic maps of Northern Greece*. *AUTH CartGeoLab*, 17. (2023) 166–174.

72 A „katonai” általános térkép csak 1865-ben jelent meg.

73 *Koenigreich Boehmen*. HM HIM HT, B IX a 86. H.

74 Pl. *Carta prospettiva delle Comuni Censuarie della Dalmazia*. [1:460 800]. HM HIM HT, B IX a 450. H.

75 HM HIM HT, B IX a 386. H.

76 *Strassen-Karte des Koenigreiches Ungarn*. HM HIM HT, B IX c 619. H. *Strassen Karte der croatischen Militair Grenze*. HM HIM HT, B IX c 819. H.